

УДК 347.4

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУДОВИХ ВИТРАТ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Вербіцька М.В., к. ю. н., доцент, адвокат,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Тернопільський національний економічний університет

Росоляк О.Б., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Тернопільський національний економічний університет

У статті досліджено окремі аспекти судових витрат у господарському процесі, а саме, з'ясовано їх правову природу, визначено складові судових витрат та їх розподіл у судових рішеннях, а також проведений аналіз змін, яких зазнає регламентація даного господарського процесуального інституту.

Ключові слова: *судові витрати, господарський процес, Господарський процесуальний кодекс, проект Господарського процесуального кодексу, судовий збір.*

В статье исследованы отдельные аспекты судебных расходов в хозяйственном процессе, а именно, установлена их правовая природа, определены составляющие судебных расходов и их распределение в судебных решениях, а также проведен анализ изменений, которым подвергается данный хозяйственный процессуальный институт.

Ключевые слова: *судебные расходы, хозяйственный процесс, Хозяйственный процессуальный кодекс, проект Хозяйственного процессуального кодекса, судебный сбор.*

Verbitska M.V., Rosoliak O.B. SOME ASPECTS OF JUDICIAL EXPENSES IN THE ECONOMIC PROCESS

The article studied some aspects of costs and expenses in the economic process, namely, to determine their legal nature, defined the legal costs and their distribution in judgments and analysis about changing the economic procedural institution.

Key words: *court costs, economic process, economic procedural code, draft Economic Procedural Code, court fee.*

Постановка проблеми. Проблема судових витрат завжди тісно переплітається з забезпеченням одного з основоположних принципів будь-якого виду судочинства – доступністю судового захисту порушених чи оспорюваних прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб. У розрізі проведення судової реформи в Україні та прийняття якісно оновленого Господарського процесуального кодексу України питання судових витрат у господарському судочинстві та їх розподілу між сторонами набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень. Судові витрати у господарському процесі були предметом дослідження багатьох вітчизняних процесуалістів, а саме: Л. Зуєвої, Т. Коваленко, Г. Стадніка, І. Похиленко, Н. Пришви, В. Чеднарчука, В. Сухоноса тощо, а О. Богомол на монографічному рівні провів аналіз поняття, складових судових витрат у господарському процесі та механізму їхнього розподілу між сторонами. Попри це, вважаємо, що дана тематика і сьогодні залишається актуальною через те, що Закон України «Про судовий збір» доволі часто зазнає змін, останні відбулися у грудні 2016 року і значно змінили концепцію обрахунку судового збору. Окрім того, судові витрати включають й інші витрати сторін, крім судового збору, а тому важливим з цього приводу є дослідження змін у регламентації даного процесуального інституту, передбачених у проекті Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), який уже сьогодні прийнятий у першому читанні Верховною Радою України.

Мета статті полягає у визначенні правової природи, складових судових витрат, з'ясуванні найпроблемніших аспектів їх розподілу у судових рішеннях, а також аналізі змін, яких зазнає регламентація даного господарського процесуального інституту.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до розділу VI ГПК України судовими витратами є витрати сторін та інших учасників судового процесу у господарському суді, які пов'язані з розглядом справи і складаються з: судового збору; сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, призначеної господарським судом; витрат, пов'язаних з оглядом та дослідженням речових доказів у місці їх знаходження; оплати послуг перекладача, адвоката; інших витрат, пов'язаних з розглядом справи. Склад судових витрат не є вичерпним, і оцінка тих чи інших витрат сторін як судових здійснюється господарським судом з урахуванням обставин конкретної справи.

До інших витрат у розумінні ст. 44 ГПК відносяться, зокрема: суми, які підлягають сплаті особам, викликаним до господарського суду для давання пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи (ст. 30 названого Кодексу); витрати сторін та інших учасників судового процесу, пов'язані з явкою їх або їхніх представників у засідання господарського суду, за умови, що таку явку судом було визнано обов'язковою [1].

Зрозуміло, що і держава, організовуючи розгляд кожного конкретного господарського спору, також несе витрати на утримання

всієї судової системи, матеріально-технічне забезпечення судів, заробітну плату суддів та працівників апарату суду тощо.

Таким чином слід відзначити, що поняття судових витрат у процесуальній літературі трактується неоднозначно. Так, деякі вчені під судовими витратами розуміють витрати, які несуть особи, що беруть участь у розгляді справи [3, с. 140-141].

Інші процесуалісти судовими витратами називають кошти, виділені державою на здійснення правосуддя, що покладаються законом на сторони, третіх осіб із самостійними вимогами і заявників у справах окремого провадження з метою їх часткової компенсації, спонукання до добровільного виконання обов'язків та запобігання необґрунтованих звернень до суду [4, с. 14; 5, с. 141-142].

С. Богля розуміє поняття «судові витрати» як частину витрат держави на здійснення правосуддя, покладену законом на сторони і третіх осіб з метою їхньої компенсації, спонукання до добровільного виконання обов'язків і запобігання необґрунтованим зверненням до суду [6, с. 17]. На противагу йому Н. Сакара вважає, що вищенаведені точки зору щодо розуміння сутності судових витрат не відповідають дійсності й потребують уточнення. На її погляд, визначення, які передбачають, що судові витрати – це або витрати осіб, які беруть участь у розгляді справи, або витрати держави, є неповними. Авторка зазначає, що за загальним правилом судові витрати покладаються на осіб, які беруть участь у розгляді справи. Кошти, які витрачає держава на фінансування органів судової влади, до поняття судових витрат не включаються. Втім, на її думку, витрати, пов'язані з розглядом справи, складаються з витрат сторін, їх представників, витрат, пов'язаних із залученням свідків, експертів, перекладачів та проведенням судових експертиз тощо. Не погоджується Н. Сакара і з тим, що метою судових витрат є компенсація витрат на правосуддя, оскільки у Державному бюджеті окремо визначаються витрати на утримання судів [5, с. 202-206].

Т. Коваленко виклав наступну дефінітивну конструкцію: під судовими витратами слід розуміти витрати осіб, які беруть участь у розгляді справи, а у випадку їх звільнення від сплати судових витрат – витрати держави на здійснення правосуддя [7, с. 202].

Ми вважаємо, що всі вище зазначені позиції містять зерно істини. Проте найближчим нам є визначення О. Богомола, а саме: судові витрати у господарському процесуальному праві – це грошові кошти, право на оплату чи обов'язок щодо сплати чи відшкодування яких виникає в учасників господарського процесу на підставі закону або рішення суду з конкретного спору у зв'язку з розглядом справ господарської юрисдикції [8, с. 24].

Власне, на такій же позиції стоїть законодавець.

Натомість склад судових витрат наукової дискусії не викликає, він є доволі чітким і конкретним.

Звичайно, з огляду на те, що ціна позову у господарських спорах часто може бути доволі висока, а також на те, що сплата судового

збору є обов'язковою передумовою звернення позивача до суду з позовом (якщо він не має права на пільги, визначені у Законі України «Про судовий збір»), особливо актуальним є дослідження саме вказаного виду судових витрат.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судовий збір» судовим збором є збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат [9].

Згідно з останніми змінами до Закону України «Про судовий збір» на сьогодні судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі [9].

Хочемо відзначити, що І. Похиленко наголошує на врахуванні того факту, що згідно з законом України про бюджет на кожний поточний рік прожитковий мінімум на одну особу з розрахунку на місяць (у статті авторки йшлося про мінімальну заробітну плату – авт.) тричі змінюється, доречно було б обчислювати судовий збір, виходячи з дійсної ставки прожиткового мінімуму на момент подання позовної заяви до суду [10, с. 190-191].

Проте, ми не погоджуємося з такою науковою точкою зору, оскільки вважаємо, що вона, по-перше, суперечить інтересам потенційних учасників господарського процесу, оскільки розмір прожиткового мінімуму зростає принаймні тричі на рік, що означає автоматичне збільшення судового збору, а по-друге, такі зміни до Закону України «Про судовий збір» призвели б до зайвої плутанини при сплаті судового збору.

Таким чином, за подання позовної заяви майнового характеру позивач має заплатити 1,5% ціни позову, але не менше одного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб та не більше 150 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а за подання заяви немайнового характеру один розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб [9].

Ми вважаємо такі ставки, встановлені законодавцем, прийнятними та такими, що не порушують принцип доступності до правосуддя у сфері господарського судочинства.

У той же час варто зазначити, що Проект нового ГПК України містить багато новел, з-поміж яких нові види провадження у господарському процесі, зокрема, наказне провадження (яке з 2004 року з'явилося у цивільному процесі) та спрощене позовне провадження [11].

На наш погляд, запровадження вищевказаних змін має вплинути й на оновлення норм щодо ставок судового збору у Законі України «Про судовий збір», тому що невинуватим було би стягувати однаковий судовий збір для загального позовного провадження та скорочених форм провадження.

За подання апеляційної скарги на рішення суду; апеляційних скарг у справі про банкрутство; заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововідкритими обставинами стягується судовий збір у розмірі 110% ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви та скарги, касаційної 120% ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви та скарги, а заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України 130%.

Таким чином, ми можемо резюмувати, що у порівнянні з попередньою редакцією закону ці ставки зросли більше, як у два рази, адже раніше за подання апеляційної скарги сплачувалися відповідно 50% ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, а касаційної – 70.

Зрозуміло, що у зв'язку із судовою реформою та формуванням нового Верховного Суду України, який буде єдиною касаційною інстанцією, у цій частині зазнає редакції і Закон України «Про судовий збір».

Проте загальна тенденція до кратного збільшення ставок судового збору нам видається нераціональною, оскільки за будь-яких обставин суд першої інстанції виконує найбільший обсяг роботи з приводу аналізу засобів доказування, фактичних обставин справи, на яких ґрунтуються позиції сторін, заходів щодо забезпечення позову, встановлення об'єктивної істини у справі. Ревізійні повноваження суду апеляційної та касаційної інстанції є вкрай важливими для забезпечення справедливого правосуддя у державі, уніфікованого підходу до вирішення тих чи інших господарських спорів, однак менш затратними у часі та діяльності суддів. Таким чином, ми вважаємо, що попередня позиція законодавця у визначенні ставок судового збору за перегляд господарського спору в апеляційній та касаційній інстанціях була обґрунтованою, науково грамотною та відповідає реаліям судочинства.

Слід відзначити, що усі питання обрахунку судового збору, визначення, чи спір має майновий, чи немайновий характер, порядку сплати судового збору, якщо спірні правовідносини виникли на підставі зобов'язань, що визначені в іноземній валюті, збільшення чи зменшення розміру судового збору, відстрочення та розстрочення його сплати сьогодні детально регламентовані Постановою ВГС України «Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України» від 21.02.2013 р. № 7. Значно менше уваги у вказаній Постанові приділено іншим витратам у господарському процесі [1].

У той же час аналіз проекту ГПК України дозволяє резюмувати, що його творці ґрунтовно підійшли і до майбутньої регламентації інших витрат у господарському судочинстві.

Зокрема, у ст. 124 Проекту визначені наступні види судових витрат:

Судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати:

1) на професійну правничу допомогу;

2) пов'язані з залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;

3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів;

4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Новелами Проекту є попереднє визначення суми судових витрат, їх забезпечення [11].

Хочемо зауважити, що прийняття вказаного Проекту не поставить крапку у тривалій полеміці, яка довгий час уже триває з приводу відшкодування стороною, що програла, витрат на правову допомогу іншій стороні.

Адже станом на сьогодні судова практика щодо вказаного питання дуже неоднозначна. На відшкодування відповідних витрат сторони можуть претендувати не завжди, і відсутність такого механізму у справах господарської юрисдикції навіть стала підставою звернення до Конституційного Суду, який у рішенні від 30.09.2009 №23-рп/2009 у справі про право на правову допомогу зазначив: гарантування кожного такого права у контексті ч. 2 ст. 3, ст. 59 Конституції покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня. Такі обов'язки зумовлюють необхідність визначення у законах, інших правових актах порядку, умов і способів надання цієї допомоги. Проте не всі галузеві закони, зокрема процесуальні кодекси, містять приписи, спрямовані на реалізацію зазначеного права, що може призвести до обмеження чи звуження його змісту та обсягу. Згідно зі ст. 64 Конституції України право кожного на правову допомогу у жодному випадку не може бути обмежено. Поряд із цим, суди господарської юрисдикції, як правило, відмовляють у задоволенні позовних вимог про відшкодування судових витрат на таку допомогу. Відповідно до ч. 1 ст. 44 ГПК «судові витрати складаються з судового збору, сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, призначеної господарським судом, витрат, пов'язаних з оглядом та дослідженням речових доказів у місці їх знаходження, оплати послуг перекладача, адвоката та інших витрат, пов'язаних з розглядом справи» [12].

Згідно з ч. 3 ст. 48 ГПК «витрати, що підлягають сплаті за послуги адвоката, визначаються у порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність».

Таким чином, найчастіше господарські суди роблять висновок про те, що підлягають відшкодуванню лише судові витрати на оплату послуг адвоката. Поняття «послуги адвоката» і «правова допомога» за своїм змістом є схожими, оскільки обидва означають право фізичної особи одержати юридичні послуги. Поряд із цим, перше є складовою другого й виокремлюється з нього за суб'єктною ознакою. Оскільки у чинному ГПК України йдеться тільки про витрати, що підлягають сплаті за послуги адвоката, то у господарського суду, на протигагу загальним судам, відсутні підстави для відшкодування судових витрат на правову допомогу, надану фахівцями у галузі права, які не є адвокатами.

У той же час хочемо зауважити, що чинний ГПК України передбачає «інші витрати, пов'язані з розглядом справи». Виникає питання: чому до них не можна віднести витрати на правову допомогу, якщо її надає правник без статусу адвоката?

Вказана проблематика є актуальною, допоки не відбудеться абсолютна монополізація представництва у судах адвокатурою, яка покровою уже запроваджується, тобто до 1 січня 2019 року (підпункт 11 пункту 16-1 Перехідних положень Конституції України).

Напевне, з огляду на вищезазначене, Проект ГПК України аналогічно передбачив, що витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за кошт держави. За результатами розгляду справи витрати на професійну правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами.

Для визначення розміру витрат на професійну правничу допомогу з метою розподілу судових витрат учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги. Розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із: 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, у тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи (ст. 127 Проекту ГПК) [11].

Хочемо відзначити, що Проект ГПК України передбачає також ще одну новелу, а саме запроваджує можливість сторін залучати до розгляду господарської справи експерта з питань права, тобто особу, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права [11].

Наскільки ми розуміємо, такий експерт буде залучатися у процес на оплатних засадах і матиме право на винагороду за, наприклад, проведений науковий аналіз якихось конкретних господарських правовідносин. У Проекті вказано, що розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста, перекладача має бути співмірним зі складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт. У разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, які підлягають розподілу між сторонами. Однак ми вважаємо, що обсяг роботи експерта у галузі права та його висновки буде доволі важко оцінити у грошовому еквіваленті, така оцінка може мати суб'єктивний характер. Напевне, одним із критеріїв, який впливатиме на вартість такої наукової діяльності буде рівень наукового ступеня експерта та його вчене звання. Загалом вважаємо це питання відкритим і у разі прийняття описаного Проекту вказана проблематика вимагатиме додаткової регламентації.

Висновки. Отже, ми змогли зупинитися лише на кількох аспектах судових витрат у

господарському процесі. Вказаний інститут недарма був предметом дослідження багатьох науковців. У той же час зрозуміло, що оновлення господарського процесуального законодавства вимагає і наступної уваги до проблематики судових витрат з боку вітчизняних процесуалістів.

Насамперед це зумовлено тим, що регламентація судових витрат нерозривно пов'язана із проблемою доступності правосуддя. Але при цьому варто розуміти, що якісне правосуддя, яке забезпечує ефективний правовий захист при справедливому судовому провадженні у розумний строк, об'єктивно не може бути дешевим. Тому не варто сприймати встановлений державою судовий збір та інші судові витрати, як перешкоду доступності правосуддя.

Натомість ми переконані, що ставки судового збору мають бути раціональними, економічно обґрунтованими, а розподіл судових витрат між сторонами – справедливим. Крім того, у кожній конкретній господарській справі суд повинен персоніфіковано підходити до оплати судових витрат і за наявності відповідних обставин, аргументовано розстрочувати сплату чи навіть зменшувати розмір судового збору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України : Постанова Пленуму ВГС України від 21.02. 2013 р. № 7.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: наук.-практ. Коментар / за ред. В.В. Комарова. – Х. : Одиссей, 2001.
3. Хозяйственный процессуальный кодекс Украины: научно-практ. Комментарий / под ред. Е.И. Харитоновой. – Х. : Одиссей, 2006. – 464 с.
4. Шокуева Е.М. Институт судебных расходов в российском гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.15 / Е.М. Шокуева ; Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 2005. – 26 с.
5. Советский гражданский процесс / под ред. проф. М.К. Треушников. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1989.
6. Сакара Н.Ю. Проблема доступности правосудия у гражданских делах : [монография] / Н.Ю. Сакара. – Х. : Право, 2010. – 256 с.
7. Богля С.С. Судові витрати в цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / С.С. Богля ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 20 с.
8. Коваленко Т.С. Сутність та функції судових витрат у господарському процесі / Т.С. Коваленко // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна № 1062. Серія «ПРАВО». Випуск № 14, 2013 рік. – С. 201-203.
9. Богомол О.В. Судові витрати у господарському судочинстві України : [монография] / О.В. Богомол. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 168 с.
10. Про судовий збір : Закон України № 3674-VI від 08.07.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>
11. Похиленко І.С. Правове регулювання судового збору в господарському процесі / І.С. Похиленко // Часопис Київського університету права № 4, 2011. – С. 189-193.
12. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Проект Закону від 23.03.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
13. Потьомкін А. Відшкодування не буде / А. Потьомкін // Закон і Бізнес. № 44 (1083). – 03.11-09.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/12421-gpk_ne_dozvolyaie_kompensuvati_vitrati_na_pravovu_dopomogu_.html